

Rafel Folch Monclús

Antropòleg.

Tècnic en patrimoni etnològic.

Aigua salada en una terra de frontera. Paisatge i cultura a la clamor Amarga

shikar. núm. 02 | 2015 p. 120-128

**Caminar: leer un trozo
de terreno, descifrar un
pedazo de mundo.**

**Octavio Paz,
“El mono gramático”**

RESUM

La clamor Amarga és un petit torrent, un curs bastant estable d'aigua, que transcorre els límits de la Franja, entre el nord de la comarca del Segrià i les comarques aragoneses de la Llitera i el Baix Cinca, i que tradicionalment ha tingut un ús d'aprofitament agrícola. Té el seu naixement prop del canal d'Aragó i Catalunya, al municipi d'Alfarràs, i la seva desembocadura al riu Cinca, entre les poblacions de Saidí i Fraga. L'objectiu del treball és el de presentar una anàlisi al voltant dels principals trets identificatius del paisatge de la zona i la història i la cultura locals de l'itinerari i el traçat que dibuixa la clamor.

PARAULES CLAU

Paisatge, aigua, rec, pagesia, canvi social, Franja de Ponent.

ABSTRACT

The Clamor Amarga is a little stream, a quite stable course of water that follows the limits of the Franja de Ponent (West Border), between the north of the Segrià (Catalonia) and the Llitera and the Baix Cinca (Aragon). Traditionally it had an agricultural use. Its source is near the Aragon and Catalonia Canal, in the village of Alfarràs, and it flows into the Cinca river, between Saidí and Fraga. This paper presents an analysis about the main shots of this landscape and the local history and culture of the itinerary and the outline that the Clamor Amarga carries out.

KEYWORDS

Landscape, water, irrigation canal, peasantry, social change, Franja de Ponent.

CONSIDERACIONS INICIALS

La clamor Amarga és un curs d'aigua natural que té el seu naixement al vessant meridional de l'àrida serra de la Gessa, la qual separa les conques dels rius de la Noguera Ribagorçana i el Cinca, a la comarca de la Llitera, a la zona coneguda com la Franja de Ponent. El punt d'inici de la clamor és de difícil localització precisa, tot i que es conforma com un rieral amb un volum ja relativament estable en un punt prop de les poblacions d'Alfarràs (Segrià) i Albelda (la Llitera), a partir de la unió entre diferents i petits desaigües i séquies de la zona. Després de recórrer una distància aproximada d'uns 45 km., la clamor culmina el seu viatge al riu Cinca, prop de la població de Saidí, a la comarca del Baix Cinca, ja en terres aragoneses. Al llarg del seu transcurs, la clamor recorre les comarques de la part baixa de

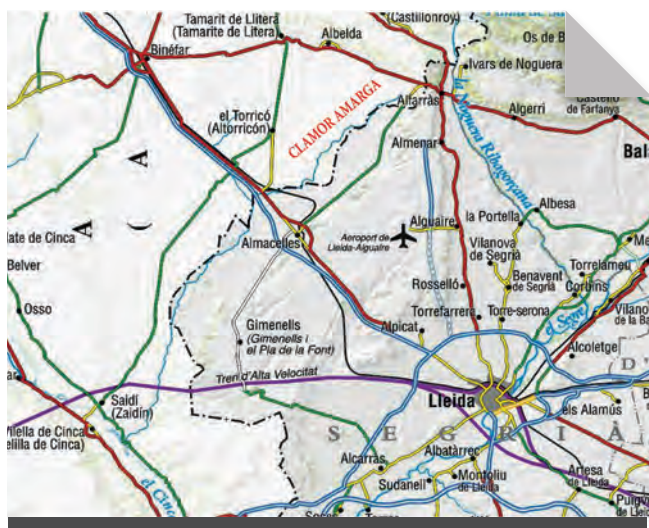

Fig. 1 - Mapa de la zona per on transcorre la clamor Amarga, al llindar de la frontera entre Catalunya i Aragó. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

la Llitera, del Segrià i del Baix Cinca, i travessa en major o menor mesura els municipis de Tamarit de Llitera, El Torricó, Almenar, Almacelles, Lleida, Gimenells i el Pla de la Font, i Saidí. Antigament, la clamor devia tenir un curs d'aigua estacional, que generava zones d'aiguamolls i que recollia les aigües pluvials i la dels petits torrents que baixen de la serra de la Gessa, creuant de nord a sud tota aquesta àmplia i plana cubeta natural que es troba encerclada entre els cursos dels rius Cinca, la Noguera Ribagorçana i el Segre. Amb la construcció del canal d'Aragó i Catalunya i tota la complexa xarxa associada de canals de rec secundaris i séquies de derivació, a més d'una certa canalització d'alguns dels seus trams, la clamor va esdevenir un curs ja estable d'aigua alimentat pels sobrants del canal d'Aragó i Catalunya i la resta de séquies que escampen l'aigua de reg per tots els racons d'aquest gran verger de regadiu entre les comarques del Segrià i la Llitera.¹ Com es pot veure clarament en el mapa, la clamor Amarga transcorre per sobre la línia de la divisió administrativa i territorial entre Aragó i Catalunya. De fet, més que lliscar sobre la mateixa frontera, pròpiament el que fa la clamor és dibuixar-la, assenyalar-la, tallar en dues meitats aquesta extensa plana tot esdevenint un veritable riu, encara que modest en cabal i dimensions, del límit occidental de la comarca del Segrià i les terres de la Franja adjacents. Tant és així, que ja a inicis del segle XIV la clamor s'erigí com la demarcació entre el Principat de Catalunya i el Regne d'Aragó, divisió establerta per Jaume II en aprovar l'annexió feta pels aragonesos del territori comprès entre el Cinca, el límit meridional del comtat de la Ribagorça i la mateixa clamor.² I les seves aigües així han seguit, fins avui

en dia i amb poques modificacions, marcant la frontera i la divisió, o la unió (tota frontera uneix tant com separa), entre les poblacions a banda i banda d'aquesta part de la Franja.

Entre els anys 2009 i 2011, vaig recórrer caminant tota la clamor, de dalt a baix, des del punt on vaig interpretar que es trobava el seu naixement fins a la desembocadura al Cinca. Ho vaig fer a estones lliures, en diferents etapes i dins les diferents estacions de l'any, en alguns moments avançant sota la tòrrida calor estival i en d'altres penetrant la densa humitat de la boira hivernal. Vaig dur a terme aquesta travessa acompanyat tan sols d'un mapa de la zona, una càmera fotogràfica i una llibreta on anava anotant algunes consideracions en relació a alguns dels aspectes paisatgístics i socials del trajecte que més em cridaven l'atenció. Òbviament, no existeix cap ruta excursionista ni cap camí o sender transitable que permeti passejar-se vora la clamor amb total comoditat, sinó que la travessa va comportar haver de creuar camps de conreu de tota mena, bancals d'arbres fruiters, sembrats, farratges, cereals, terres estovades i llaurades i petits erms fangosos. Vaig haver d'esquivar els obstacles propis de la separació i els marges dels camps amb els seus desnivells, esponges, braçals d'aigua i la vegetació típica que acompanya el sequiatge del Segrià, és a dir, canyissars, joncs, tamarius i, fins i tot, en alguns punts, especialment en els trams inferiors de la clamor, una certa boscúria de ribera, amb una major massa vegetal formada per pollancre, àlbers i altres espècies pròpies de sòls humits. Aquesta caminada no venia motivada per la intenció de descobrir o explorar una nova ruta de senderisme o de turisme esportiu de natura, tampoc no tingué res d'èpic ni pot ser considerada de cap manera com una fita remarcable en la història de l'excursionisme ponentí. Al contrari, la ruta va permetre endinsar-me lentament i amb una certa profunditat pel territori solcat per la clamor, mesurant i atenent tot allò que se m'obrí als sentits al llarg del trajecte: una configuració general d'un paisatge amb llurs elements específics i alhora concrets, petjades de processos econòmics i

-
- **Entre els anys**
- **2009 i 2011,**
- **vaig recórrer**
- **caminant tota**
- **la clamor, de**
- **dalt a baix, des**
- **del punt on vaig**
- **interpretar que**
- **es trobava el**
- **seu naixement**
- **fins a la**
- **desembocadura**
- **al Cinca.**
-

¹ El canal d'Aragó i Catalunya fou inaugurat oficialment per Alfons XIII l'any 1906, tot i que no va començar a regar el territori de l'actual comarca del Segrià fins a l'any 1910. Té l'inici al congost d'Olvena, prop de la presa del pantà de Barasona, a la conca del riu Èssera (província d'Osca), i desguassa al riu Segre, prop del punt d'encontre d'aquest riu amb el Cinca. Té una longitud aproximada de 120 km i rega un total de 98.000 ha, bona part de les quals en territori català, fet que comporta que sigui la infraestructura hidràulica més important de tot aquest territori.

² Font: Enciclopèdia.cat

socials i rastres i evidències de l'esdevenir històric. Anem tot seguit a veure doncs els principals elements que permeten descriure aquest territori fronterer, tot intentant esbossar un senzill relat social i de geografia humana d'aquest indret acompanyats en tot moment per la remor de fons de la clamor. En primer lloc, però, aturem-nos un moment en el seu topònim.

Fig. 2 - Alguns dels trams mitjans de la clamor Amarga presenten parts canalitzades i petites rescloses. A la imatge, grans carreus canalitzant el llit de la clamor. Agost 2010. Rafel Folch Monclús.

Fig. 3 - La clamor Amarga en el seu curs mitjà. Maig 2009. Rafel Folch Monclús.

EL TOPÒNIM DE LA CLAMOR AMARGA

Un dels primers aspectes que des de feia temps havia despertat el meu interès al voltant de la clamor Amarga ha estat justament el seu nom. A què es deu que un element forjador del territori es defineixi com a *amarg*? Inicialment, el topònim em provocà una certa fascinació literària i artística, fins i tot un punt romàntica: què pot tenir d'amarga aquesta terra, una terra fronterera i poc poblada, tradicionalment aspra i assedegada, abans de l'arribada massiva de l'agricultura de regadiu? Perquè si alguna cosa preval en aquest paisatge extens i suau és, en el major moment d'esclat primaveral, una aparent dimensió de plenitud. Probablement, l'adjectiu *amarga* derivi de *salada*, ja que la clamor també es coneix com la clamor Salada, i amb

aquest nom apareix també referenciada en la cartografia de la zona, a més de com la clamor d'Almacelles, imagino que per la proximitat del curs de la clamor amb aquest important nucli de població del Segrià. La composició del sòl d'aquesta plana al·luvial, històricament, ha contingut altes concentracions de carbonats i sulfats càlcics que, en entrar en relació amb el clima sec predominant en la zona i amb els cursos d'aigües estacionals i la formació de zones pantanoses fruit dels drenatges naturals, provocava una elevada salinització de la terra, fenomen tradicionalment ben conegut per la pagesia local. Així doncs, hem de suposar que l'aigua que transporta la clamor conté, encara avui, una alta concentració de sals provinents de les terres que humiteja, històricament terres eixutes i molt salobroses. D'aquí l'amargor de la seva aigua, però qui sap si aquesta amargor no serà també l'expressió d'una dimensió social, ara que l'activitat agrícola de la zona va davallant vers una crisi profunda que contrasta amb l'esplendor agrícola que visqué la societat d'aquests indrets especialment al llarg de la segona meitat del segle passat. Més endavant ens aturarem en aquestes consideracions. Abans, però, veiem breument els possibles significats del terme *clamor*.

Fig. 4 - En alguns punts del recorregut, el cabal elevat de la clamor ens recorda una mena de riu d'aquesta part de la Franja de Ponent. Maig de 2009. Rafel Folch Monclús.

Segons el *Diccionari* de l'Institut d'Estudis Catalans, una clamor «és una riera amb un curs d'aigua no continu» i, si consultem el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, és al seu torn un «braçal de sèquia pregona, fet al costat d'un tros de terra d'horta, per a escórrer l'aigua que hi ha sota terra i evitar la formació d'aiguamolls», també dita «conillera» o bé «palafanga» (Franja). Valorant l'ús que a la zona que estem tractant té el terme clamor crec que no el podem equiparar al de riera i/o torrent, tot i que efectivament comparteixen algunes equivalències. En aquesta part del Segrià, i de la Franja en general, els termes riera i torrent pràcticament no existeixen, i al seu lloc trobem els reguers i les clamors, juntament amb les seves séquies, els seus canals i els seus braçals o braços d'aigua (conilleres i palafanges), molts dels

● Segons el
● *Diccionari*
● *Català-*
● *Valencià-*
● *Balear*, és
● un «braçal de
● sèquia pregon,
● fet al costat
● d'un tros de
● terra d'horta,
● per a escórrer
● l'aigua que
● hi ha sota
● terra i evitar
● la formació
● d'aiguamolls»

i les condicions físiques que el conforma. Qui sap si la millor definició de clamor ens la proporciona Joan Coromines, quan proposa que en el sentit etimològic de «remor clamorosa d'una avinguda d'aigua», el mot clamor és especialment comú al Baix Aragó i també a la Llitera, al Segrià i a l'Urgell, especialment d'aquells «corrents d'aigua no ben bé continus però de gran abundor en temps de pluges». ³ Si és així, cal prendre el terme en el seu sentit literal, és a dir, en el sentit d'un soroll, en el sentit de l'agitació que provoca l'arribada de la tempesta, que és una promesa de salvació, en el sentit de la fressa i el borbolleig que acompanya l'aigua desbocada en una zona on impera el silenci d'una terra seca i esquerdada.

Fig. 5 - Mosaic de colors tardorencs en els conreus de la vall que conforma la clamor Amarga, prop ja de la seva desembocadura. Novembre 2009. Rafel Folch Monclús.

quals destinats al reg i altres dissenyats per a escórrer l'aigua sobrant dels llocs i evitar, com apunten les definicions, la formació de capes de sals a la superfície dels terrenys de conreu.

Hem de tenir en compte que ens trobem en un territori que fins als inicis del segle XX va conviure amb una presència més aviat escassa d'aigua disponible, tant per a l'ús de consum humà com per a un ús productiu, i la terminologia local bé ha hagut de forjar les peculiaritats lingüístiques que millor s'ajustin i interpreten aquest paisatge

PAISATGES A LA CLAMOR AMARGA

El paisatge de la clamor Amarga és un paisatge d'un mantell de vegetació agrícola i de conreu ubicat en una gran plana de relleu dòcil i suau. És el paisatge d'una agricultura intensiva amb els seus masos articulant el territori, amb parcel·les de gran dimensions i amb un domini de cultius herbacis (farratges i cereals) i llenyosos (arbres fruiters), juntament amb nombroses explotacions ramaderes, restes d'arquitectura tradicional rural del fang i tota una densa xarxa de canals que dipositen l'aigua arreu del territori, a més dels pobles de la zona, enganxats a banda i banda de la frontera, cadascun amb la seva història social i econòmica particular. Però no sempre ha estat així. Segurament, fins poc abans de l'arribada de l'aigua del canal d'Aragó i Catalunya, la zona estava dominada per un paisatge modelat per una agricultura de secà (cereals, olivera i fruita seca), zones de pastures i una ramaderia transhumant en el context d'una plana seca i amb una vegetació estepària composta principalment per matollars, carrascars i garrics, més algunes petites illes humides de vegetació molt concentrada i de formació estacional. Però el paisatge es transformà radicalment, i amb ell la societat i les economies locals, amb l'arribada de l'aigua a inicis del segle XX. Amb ella, aquesta planura ha esdevingut una gran extensió homogènia de regadiu agrícola, una planura de verds lluminosos i amb una geometria parcel·l·ària ordenada. Amb ella, s'ha aconseguit bastir, no amb poc esforç, un jardí agrícola que ha afaïxonat el paisatge tan característic, i alhora tan modern, d'aquesta zona del Segrià i la Franja, ⁴ acompanyat al seu torn del progressiu augment de les rendes agràries al llarg de tot el segle passat i de la transformació del model de producció agrícola i del model de societat rural, com veurem més endavant. ⁵ Però tot allò que designa el paisatge, tot allò al que ens remetem quan evoquem aquest mot, ni ha existit arreu ni ha estat sempre el mateix. El terme paisatge és un concepte de creació recent que viu en permanent procés de canvi i adaptació a les transformacions socials.

● El terme
● paisatge és un
● concepte de
● creació recent
● que viu en
● permanent
● procés de canvi
● i adaptació a
● les transfor-
● macions
● socials.

³ Vegeu l'entrada «clamor» al volum segon del *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan Coromines.

⁴ Probablement, totes les terres sota influència del canal d'Aragó i Catalunya més les regades pel canal de Pinyana i el territori irrigat pel canal d'Urgell, fan d'aquesta gran zona agrícola de regadiu la més important de Catalunya i potser també de tot l'Estat espanyol.

⁵ Per tal d'aprofundir més en l'evolució històrica i en les característiques actuals del paisatge d'aquesta contrada consulteu el *Catàleg de Paisatge de les Terres de Lleida*, elaborat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Departament de Política Territorial i Obres Públiques) l'any 2010.

Fig. 6 - Vell i rebregat cartell de la clamor situat entre les partides de les Bufarres i els Abellars, al pont de la carretera local que uneix la població de Saidí amb el llogarret de la partida de Vallmanya (municipi d'Alcarràs). En aquest punt, ja a la comarca del Baix Cinca, la clamor que baixa per la vall de Vallmanya desemboca en la clamor Amarga. Novembre 2009. Rafel Folch Monclús.

Segons Berque, sabem «que la noció de paisatge no és universal, i que en particular el mot *paisatge* no apareix sinó en una certa època, al segle IV a la Xina, en el Renaixement a Europa (...) Això posa sobre la taula la qüestió de saber per què, davant d'una mateixa realitat física, en uns casos hi pot haver paisatge i en altres no» (Berque 2000: 6–7). El concepte *paisatge*, tal com l'entendem avui en dia, deriva principalment de certes dinàmiques, especialment vigents al llarg del segle XX, consistents a associar determinats territoris amb uns determinats valors paisatgístics a preservar, o si més no a recrear, sobretot en aquells indrets allunyats o contraposats a tot el que ha suposat l'auge i el creixement de la societat urbana: paratges naturals grandiosos o remots, paratges purs (contraposats als paratges grisos i bruts que han deixat darrere seu els processos d'industrialització), i sobretot paratges rurals, indrets més o menys idíl·lics i idealitzats que ens recorden la vaga noció del paradís primordial que hem perdut, i que ja només perviu en la memòria. Actualment, però, tot espai té el seu paisatge. No hi ha organització social, no hi ha ideologia, que no generi el seu correlat paisatgístic (per exemple, els paisatges industrials, els de les crisis econòmiques i els de la recent bombolla immobiliària, o bé també els paisatges de les zones de guerra). El que vull destacar aquí és el reconeixement del paper clau que la percepció de l'espai té en la composició d'un determinat paisatge, fet que ens indica que el que identifiquem avui com a tal no és altra cosa que el resultat d'un procés social o d'un consens cultural, i és en i per aquest procés de singularitat i subjectivació del medi, que és un procés de construcció social de l'espai, que el paisatge acaba reproduint i absorbint en un pla físic la jerarquia, les relacions

de poder, i en certa mesura també la diversitat cultural i ideològica, que es manifesten i s'estableixen en el pla social (Lefebvre 2013). El paisatge respon a una doble arquitectura social. Una arquitectura és de caire tècnic i científic: la de l'anàlisi de la relació entre els medis físic i social, la de la planificació territorial, la de la protecció del medi ambient, i porta aparellada els valors de la contemplació analítica i estètica, juntament amb les nocions del gaudi i l'oci.⁶

Fig. 7 - Imatge del tossal del Metxut, de 366m., al municipi d'Almenar, prop del naixement de la clamor Amarga, exemple dels típics i aspres turons o tossals segriàncs. Agost 2010. Rafel Folch Monclús.

Una segona arquitectura és de caire empírica i extractiva, i comporta els valors de l'existència física i moral de la societat. Així ho recull aquest paràgraf de l'obra *La terra retirada*, de Mercè Ibarz, una evocadora crònica del món rural de meitats de segle passat als pobles de la Franja:

Els homes sempre se'n burlaven si un dia se t'escapava que els ababols fan bonic. De seguida el iaio o el pare l'empenien contra les males herbes i els imbècils que busquen la bellesa en el treball de la terra —quan la fan uns altres!, remataven. No ho hauria dit mai que mirar l'horta era com mirar un jardí (...) —joc geomètric de feixes i camins, arbres, conreus i braçals de rec a la vora del riu, la planura alta dels Monegres a l'horitzó—, els ulls i l'enteniment de la gent per força s'han de calmar. Vaig saber el perquè anys després, al sud, quan vaig veure què poden fer junts oliveres i fruiters. Vaig entendre que a Saidí, amb horta i secà amb aigua, ve d'on ve, de la tradició de l'aigua àrab i de la sort de poder aprofitar la frontera catalana, el gran canal de 1909. (IBARZ 2009: 25)

⁶ Com a exemple i reflex d'aquest procés de reconsideració social i actual de l'entorn, Catalunya aprovà el 2005 la Llei de 8 de juny de protecció, gestió i ordenació del paisatge, la qual el defineix com una àrea, tal com la percep la col·lectivitat, «el caràcter de la qual és el resultat de la interacció de factors naturals i humans». És interessant assenyalar que la llei es redactà i aprovà en un moment de gran fervor constructiu i urbanístic, fervor que ha comportat la desaparició o la dràstica transformació de part de la diversitat paisatgística de Catalunya en favor de paisatges homogenis intensament urbanitzats. També cal remarcar l'ús creixent del concepte de *paisatge cultural* en totes aquelles polítiques de revalorització patrimonial i d'intervenció cultural, territorial i urbanística. En aquest sentit, la Convenció de la UNESCO del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural, vigent des del 1972, atorga un lloc destacat a la importància d'identificar i protegir els paisatges culturals, que en definitiva són el resultat de l'acció del geni creador (o destructor) de l'ésser humà en combinació amb el seu medi circumdant.

I en quins casos hi ha paisatge a la clamor Amarga? Per als homes que sempre se'n burlaven de qui deia que els ababols fan bonic també hi havia paisatge, qui sap si el paisatge humà de les generacions passades que van cultivar aquestes mateixes terres i el paisatge humà de les generacions futures a qui cedir el seu testimoni. Per un espectador ocasional com he estat jo, en el meu recorregut maldestre perseguint el curs de l'aigua de la clamor, el paisatge no és altre que aquesta gran plana verda amb els seus camps de cereals i farratges, i amb menor mesura també d'arbres fruiters, regada abastament i esquitxada per petites infraestructures, que no deixen de ser grans ginys de l'enginyeria hidràulica, amb la funció de contenir, canalitzar, desviar i dipositar l'aigua allà on faci falta en cada moment de l'evolució dels conreus. L'arquitectura rural també hi és present i les construccions més antigues de fang i de pedra conviuen encara amb les construccions més modernes i menys evocadores de la tradició, però que ens parlen de les línies de continuïtat entre les necessitats del passat i les del present, i que probablement la transició d'unes a les altres s'ha dut a terme sense gaires sotracs ni recances. Enmig d'aquesta planura solcada pel fil de la clamor apareixen a l'horitzó uns elements molt definitoris de la línia de relleu d'aquest territori i, per extensió, de bona part de les terres Lleida: els típics turons o tossals, els quals emergeixen secs i marronosos per sobre la geometria de les feixes i els bancals de cultiu. Se'ls coneix amb el nom de tossals "testimoni" donat que són testimonis silenciosos d'una altra època geològica que el pas del temps ha anat arrodonint. Però els turons no només ens indiquen una ruptura amb el perfil estable de les planes, sinó que sobretot constaten un antic model d'ocupació i poblament del territori i d'assentaments culturals. Bona part d'aquests turons conserven encara traces i restes de les cultures més antigues que van fer de les seves modestes alçades els seus centres urbans, ja fos per necessitats de defensa i control del territori, ja fos per a aprofitar-ne millor les condicions físiques i climàtiques del mateix.

Fig. 8 - Petit mas fet de fang i pedra enmig d'un terreny erm, prop de la clamor. Aquests tipus de construccions són encara característics de la zona, tot i que el seu abandonament i la seva substitució per altres tècniques constructives i altres materials fan que es trobin avui al límit de la seva desaparició. Novembre 2009. Rafel Folch Monclús.

Dels primers assentaments datats al voltant del 1.000 aC, passant per la colonització ibera, la posterior romanització, la presència sarraïna, les subsegüents reconquestes cristianes i el domini dels senyors feudals de l'edat mitjana, tots i cadascuna han deixat la seva empremta històrica, encara perceptible en algunes de les construccions arquitectòniques que es conserven en diversos turons de la zona.⁷ I igual que contenen tot el ventall de la varietat històrica que ha habitat aquest territori, el seu caràcter eixut i desèrtic fa dels tossals uns espectadors privilegiats del que devia haver estat aquest ampli territori estacionalment humitejat per la clamor Amarga. Alguns dels principals tossals testimoni que voregen la clamor en el seu trànsit fins al Cinca són el tossal del Metxut, a Almenar, el tossal de l'Ametller i el Vilot, a Almacelles, el tossal de Vallbona prop del Torricó, el tossal de Cabanes, a la vora de la població del Pla de la Font, tots entre els 200 i els 400 m d'alçada, i els diversos turons de la part baixa de la clamor, a la zona de les partides dels Montcalvos i els Abellars, ja amb uns relleus més sinuosos i agrests, prop del poble de Saidí.

Fig. 9 - Vell cartell de l'Institut Nacional de Reforma y Desarrollo Agrario (IRYDA), testimoni d'una altra època, molt a prop de la població de Pla de la Font, al límit amb el terme municipal de Vencilló, a la comarca de la Llitera. Agost 2010. Rafel Folch Monclús.

SOCIETAT A LA CLAMOR AMARGA

Tot aquest paisatge, aquí tan sols esbossat, té una matriu eminentment agrícola. Ja hem comentat com la construcció del «gran canal de 1909», com diu Mercè Ibarz, va representar una autèntica revolució verda per a aquest territori i la seva societat. Amb ell i amb el desenvolupament a partir de meitats del segle anterior d'unes polítiques adreçades a augmentar al màxim la productivitat del camp i a fomentar l'auge de les economies agrícoles (familiars i industrials), aquesta part de les

⁷ Són nombrosos els tossals que acullen restes arqueològiques d'èpoques diverses. Entre molts altres, el tossal del Metxut (municipi d'Almenar) alberga restes de l'edat del bronze mitja i final i de l'edat del ferro; el Vilot d'Almacelles reuneix evidències d'ocupació humana des d'aquests períodes fins a èpoques molt més modernes; al Vilot de Montagut (terme municipal d'Alcarràs) i al Vilot de Gimenezells, com als turons propers a les poblacions de Sucs i Raimat (municipi de Lleida), romanen les restes dels antics castells medievals.

comarques del Segrià i de la Llitera ha vist créixer, especialment durant els anys setanta i vuitanta, un progrés econòmic agrícola i ramader sense precedents, alhora que altres zones de Catalunya es despoblaven i veien minvar fins a l'agonia les rendes agràries (pensem per exemple en algunes de les comarques limítrofes amb el Segrià i en les comarques pirinenques). Però aquesta recent i exitosa evolució comportà també l'entrada definitiva de la pagesia en la modernitat social i econòmica iniciada als segles XVII i XVIII, i als seus processos, amb ritmes i intensitats locals i regionals diferents, d'unificació de les diverses formes d'organització social i econòmica des de llavors fins avui (GIDDENS 1993); processos, forces, tendències... que avui coneixem amb el nom de *globalització*. I és impossible no trobar petjades de l'impuls d'aquesta modernitat escampada en el territori de la clamor Amarga i la seva agricultura, a mig camí entre una organització familiar i un disseny industrial. La pagesia n'és la petjada principal. Cal veure, doncs, la pagesia com una categoria socioeconòmica històrica, que amb el transcurs dels segles ha desenvolupat una alta capacitat d'adaptació als medis naturals i socials i que ha estat plenament vinculada als processos històrics d'ocupació, tinença i producció de la terra i, per extensió, de tot un territori. «La vida pagesa és una vida dedicada a la supervivència», ens diu Berger, i que «d'aquesta classe de supervivents des de les ciutats, amb llur arrogància habitual, se'n pot dir que són una relíquia del passat» (BERGER 2009: 339), però és en realitat una supervivència que es projecta, i és un projecte de, vers el futur. En l'indret que estem tractant, la pagesia familiar florí amb intensitat durant algunes de les dècades passades, i podem afirmar que entre els anys 1960 i 1970 s'arribà al moment àlgid quant a la maduresa de l'explotació familiar agrària (ALDOMÀ 2011), un moment vinculat amb l'auge del cultiu de la fruita dolça i d'una elevada producció cerealística, a més de l'esclat d'una ramaderia intensiva i industrial que no ha parat d'augmentar (fins al punt

● **La revolució**
 ● **verda del «gran**
 ● **canal» ha anat**
 ● **de la mà de**
 ● **la revolució**
 ● **industrial**
 ● **que ha acabat**
 ● **d'integrar**
 ● **l'economia**
 ● **pagesa**
 ● **familiar en**
 ● **una economia**
 ● **de signe**
 ● **capitalista**
 ● **mundial.**
 ●

que podríem preguntar-nos si l'agricultura actual no és al servei de la producció ramadera industrial). La revolució verda del «gran canal» ha anat de la mà de la revolució industrial que ha acabat d'integrar l'economia pagesa familiar en una economia de signe capitalista mundial, una economia pagesa que des del segle XVIII no ha romàs mai al marge de l'evolució dels mercats capitalistes, però que tampoc no hi ha estat mai tan sotmesa com avui en dia. El pagès, fins fa poc, havia de competir (potser el terme *competir* no

estava representat en el seu vocabulari) amb ell mateix o amb els altres pagesos en el marc d'una economia d'escala local o regional; avui, però, els camps que reguen la clamor Amarga s'enfronten a empresaris que tenen els seus despatxos a l'altra punta del món. La industrialització del camp és ja una realitat, també aquí. És una mena d'absorció empresarial de tot el que té a veure amb els processos de producció, distribució i consum dels productes agrícoles i tot allò que hi és associat: la propietat de la terra, les seves formes d'explotació i les relacions socials que se'n deriven. Veurem com totes aquestes dinàmiques socials i econòmiques van prenent cos en el territori.

Fig. 10 - Pont sobre la clamor a la carretera A-1234 que uneix les poblacions de Saidí i Fraga. Pocs metres més enllà la clamor desguassa al riu Cinca. Novembre 2009. Rafel Folch Monclús.

Prop de la població del Pla de la Font, en un pont d'un camí per sobre de la clamor, hi ha encara alguns cartells metàl·lics, rovellats, de l'antic Instituto de Desarrollo y Reforma Agraria (IRYDA), els quals contenen informació sobre l'extensió d'algunes de les finques parcel·lades a meitats del segle passat en els termes d'aquest poble de Vensilló. Els cartells romanen com el fòssil d'un projecte i una acció política passats que tingueren una gran incidència en la configuració de la societat pagesa de la zona al llarg de la segona meitat del segle XX. I és que la zona no va restar al marge dels processos de transformació de la societat rural espanyola en general. A inicis de la dictadura franquista l'any 1939 i en ple període autàrquic del règim de Franco, com se l'ha anomenat, període encaminat a tractar d'aconseguir la major autosuficiència econòmica possible, es va crear el Instituto Nacional de Colonización (INC, que l'any 1971 es reconvertí en l'IRYDA), que tingué per objectiu el desplegament d'un gran pla de reforma agrària consistent bàsicament en la reorganització i en la reactivació del sector agrícola (reconversió de terres de secà a regadiu, control de la productivitat i dels preus...), un sector que, tret dels grans propietaris rendistes, es trobava empobrit i devastat a causa dels efectes de la guerra civil. Un dels instruments centrals de l'acció de l'INC fou el de desenvolupar una gran política d'apropiació, d'expropiació i de colonització de terres que comportà canvis en l'estructura de la propietat de la terra i la creació de nous centres

urbans (els pobles de colonització o *pobles de colonos*, tal com popularment se'ls ha conegut), en un gran moviment migratori sense precedents promogut directament pel govern de l'època i que afectà principalment les províncies del sud i de l'oest de l'Estat espanyol. Així, durant els anys quaranta es van construir els nuclis de repoblació agrícola de Gimenells, Sucs, el Pla de la Font i Vensilló, pobles que es van aixecar en un territori que no havia deixat de perdre població pràcticament des de meitats del segle XVII. Gimenells i el Pla de la Font es constituí l'any 1991 com a municipi independent; Sucs, juntament amb el caseriu de Suquets, és una entitat municipal descentralitzada que forma part del municipi de Lleida; i Vensilló, que és també municipi independent, és localitzat a la Llitera, ja al llindar amb la comarca del Baix Cinca.

Fig. 11 - Desembocadura de les aigües de la clamor Amarga al riu Cinca, ja a la comarca del Baix Cinca. Novembre 2009. Rafel Folch Monclús.

CONSIDERACIONS FINALS

Hem començat parlant de la relació entre la clamor Amarga i la frontera entre les comarques del Segrià, la Llitera i el Baix Cinca, o el que és el mateix, la frontera entre Catalunya i Aragó. Les fronteres no són mai un indret plàcid. I la clamor, encara que,

en estar envoltada de camps cultivats llargs i suaus i per camins poc transitats, ho pugui semblar, tampoc no és un lloc plàcid ni pacient. Fa uns anys va saltar als mitjans de comunicació el conflicte latent entre propietaris d'una banda i de l'altra de la frontera per la propietat d'uns terrenys fins no fa gaire temps empantanegats per l'aigua de la clamor. A causa del disseny de la xarxa de distribució d'aigua derivada del canal d'Aragó i Catalunya i de la progressiva dessecació dels aiguamolls, al llarg del segle XX, guanyant terres per al conreu, especialment al seu pas per les poblacions del Torricó i Almacelles, el fil d'aigua que històricament ha establert la frontera territorial s'ha vist modificat, i aquests darrers anys l'establiment inequívoc de la frontera i la divisió de les terres són qüestions en litigi en les complexes consideracions cadastrals i les delimitacions dutes a terme en el seu moment per l'Institut Geogràfic Nacional.⁸ Desconec en quin punt es troben actualment aquestes pugnes territorials, però, en tot cas, la disputa ens mostra que l'aigua salada, amarga, de la clamor és ben viva, que preserva i manté la seva actualitat i vitalitat, de vegades tallant, i que ve a conjugar-se amb la resta de factors locals per seguir modulant el territori i el paisatge polític i social d'aquest indret.

I acabem amb uns versos del poema «Ciutat del Segre», de Joan Perucho, que són un cant d'homenatge a l'aigua com a element primordial, fecundant, com la substància misteriosa que és, que cau del cel i llisca per la terra evocant-nos vells cultes, mentre les ciutats fan en ella llurs banys rituals:

*He vist l'or antic de la tarda
que es va desfent amb suavitat
riu avall i en les pedres
cremades de les cases.
Els rostres giren lentament
i diuen: la pluja és bona
i la terra és fèrtil.
La vida viu a la ribera, sempre.*

⁸ Vegeu a l'apartat final de referències de documentació en línia algunes de les adreces en les quals podeu trobar més informació sobre aquest conflicte al voltant de la propietat de la terra.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER I MOLL (1930-1962): Antonia Maria Alcover i Frances de Borja Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, En línia: <http://dcvb.iecat.net/> [Consulta: 10 novembre 2014].
- ALDOMÀ (2011): Ignasi Aldomà, «La roda dels anys, les feines del camp i la llibertat i supervivència del pagès», dins *Catàleg de l'exposició El món agrari a les terres de parla catalana*, Barcelona, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, p.106–108.
- BAYONA. E. «La frontera líquida». *El Periódico de Aragón*. 13/04/2014. En línia : http://www.elperiodicodearagon.com/noticias/aragon/frontera-liquida_934708.html [Consulta: 10 novembre 2014].
- BERGER (2009): John Berger, *Puerca tierra*, Madrid, Santillana Ediciones.
- BERQUE (2000): Augustin Berque, «Quan el paisatge era una moral», dins Francesc Roma, *Els Pirineus maleïts. Natura, cultura i economia moral en les societats dites tradicionals*, Barcelona, Alta Fulla, p. 5–20.
- Confederación Hidrográfica del Ebro (Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente). En línia: <http://www.chebro.es/contenido.visualizar.do?idContenido=2329&idMenu=2227> [Consulta: 20 febrer 2015].
- COROMINES (1981): Joan Coromines, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, vol. II (BO-CU), Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- GIDDENS (1993): Anthony Giddens, *Consecuencias de la modernidad*, Madrid, Alianza Universidad.
- GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA: «Clamor d'Almacelles», dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. En línia: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0002743.xml> [Consulta: 20 febrer 2015].
- IBARZ (2009): Mercè Ibarz, *La terra retirada*, Barcelona, Edicions. 62.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la Llengua Catalana* (DIEC 2). En línia: <http://dlc.iec.cat/results.asp> [Consulta: 20 febrer 2015].
- WIKIPEDIA: «Instituto Nacional de Colonización», dins *Wikipedia*. En línia: [https://es.wikipedia.org/wiki/Instituto_Nacional_de_Colonizaci%C3%B3n_\(Espa%C3%B1a\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Instituto_Nacional_de_Colonizaci%C3%B3n_(Espa%C3%B1a)) [Consulta: 10 març 2015].
- LEFEBVRE (2013): Henry Lefebvre, *La producción del espacio*, Madrid, Capitán Swing.
- OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA (2010): Observatori del Paisatge de Catalunya, *Catàleg de paisatge Les Terres de Lleida*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.
- PERUCHO (1984): Joan Perucho, *Obra poètica completa*, Barcelona, Bruguera.
- SILVÁN (2011): C. Silván, «Cien hectáreas aragonesas ¿o catalanas?», *Heraldo.es*, 02/09/2011. En línia: http://www.heraldo.es/noticias/aragon/cien_hectareas_aragonesas_catalanas.html [Consulta: 10 novembre 2014].
- VISA (2011): L. Visa, «Guerra de lindes entre Catalunya y Aragón», *El País*, 25/09/2011. En línia: http://elpais.com/diario/2011/09/25/catalunya/1316912845_850215.html [Consulta: 10 novembre 2014].